

# ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Оксана ГУМЕНЮК

Copyright © 2007

**Сутнісний зміст:** проаналізовано підходи до психологічного вивчення громадянської відповідальності особистості; обґрунтовано зміст і структуру громадянської відповідальності та визначені її ознаки; створено та апробовано авторський психодіагностичний тест на визначення рівня відповідальності особистості, а також здійснена його стандартизація та одержані норми у цілому й за його окремими шкалами; проведено експериментальне дослідження на предмет визначення рівня громадянської відповідальності молоді у *західному* регіоні України (на базі Тернопільського національного економічного університету серед студентів віком від 18 до 20 років, Тернопільської філії Європейського університету – студентів денної і заочної форм навчання 18–33 років), *центральному* (Академічний ліцей при Запорізькому національному університеті серед учнів 10–11 класів), *південному* (Кримський гуманітарний університет, м. Ялта – студенти 19–22 років).

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Проблема відповідальності на даний період розвитку людства й суспільства загалом є актуальною, оскільки “життя – це відповідальність” [7, с. 72]. Це пов’язано з тим, що від неї залежить як благополуччя окремої сім’ї, групи, так і держави в цілому. Адже відповідальність як риса характеру особистості виявляється у всіх сферах людського життя. Безвідповідальна поведінка особи – пагубна не тільки для неї, а й для оточення, з яким вона взаємодіє. Не дивно, що вказана проблема свого часу досліджувалася ще античними філософами. Вони розглядали її у взаємозалежності людини і суспільства, моралі та права, а тому у її вирішенні пересікалося співвідношення суб’єктивного й об’єктивного.

Категорія “відповідальність” у соціогуманітарній науці обґрунтовується як у взаємо-

зв’язку із поняттям “особистість”, так і в залежності з *когнітивними станами* людини, її *поведінкою*, *обов’язком* перед іншими тощо. “В різних наукових галузях мислителі розуміли відповідальність як свободу вибору, волі та засобів існування, як спосіб реалізації життєвої позиції чи самореалізацію особистістю своєї сутності” [2, с. 49, 50]. Тому вона розглядається як форма активності людини чи групи осіб у процесі соціальної взаємодії.

В аналізованому феномені науковці “виокремлюють суб’єкта і об’єкта відповідальності” [2, с. 50]. Перший характеризується суспільним волевиявленням через соціальні норми і рольові функції [15]. Крім того, суб’єкт відповідальності має дхарму (синонім відповідальності, за С. Браун [7, с. 153]) за об’єкта і йому належить активний аспект діяльності. Це означає, що останній (суб’єкт) охоплює цикл формування й визначення мотивів, цілей, так і, власне, дії, ставлення тощо. Водночас, якщо очевидніший для суб’єкта зміст діяльності, то й морально відповідальнішою є його поведінка.

Значну увагу досліджуваному феномену приділяли багато вчених. Зокрема, С.Л. Рубінштейн [22] розмежовував його на ретроспективний аспект (відповідальність за виконану дію) і перспективний (дхарма за те, що потрібно зробити); К.О. Абульханова-Славська [1] розробила теорію відповідальності, у якій розглядає взаємозв’язок ініціативи та дхарми як певних форм активності суб’єкта, обґрунтовує ідею добровільності, самодисципліни, самостійності, незалежності останнього. Водночас К. Муздибаєв [15] аналізує еволюцію відповідальності та приходять до висновку про соціальність цього явища і виділяє його сутнісні ознаки (справедливість, пунктуальність, чуйність, наполегливість, сміливість тощо); Ж. Піаже [19] зосереджує акцент на вивченні внутрішньої відповідальності як важливій основі морального розвитку людини; Л. Колберг,

виокремлюючи стадії розгортання моральної свідомості, спрямовує увагу на аналіз об'єктивного й суб'єктивного різновидів відповідальності, а також на ті періоди, які ґрунтуються на соціальному обов'язку та принципі моралі; Дж. Ротгер, вирізняючи інтернальний та екстернальний локуси контролю, переконаний, що перший притаманний особі, яка бере відповідальність за будь-які події на себе, а другий характеризує людину, котра приписує дхарму за все, що трапилося, зовнішнім обставинам. У цьому контексті Ж. Є. Завадська, Л.В. Шевченко, К.А. Климова, Т.М. Сидорова [10; 12; 29] та ін., обстоюючи концепцію Ж. Піаже, розглядають цю проблему із погляду взаємозалежності внутрішніх і зовнішніх чинників у контексті вікового становлення особистості. Зокрема, Ж. Завадська, Л. Славіна виділили показники відповідальності (усвідомлення важливості виконання доручення, характеру дій, емоційного переживання тощо); М.В. Савчин [23–28] із теоретико-методологічних позицій обґрунтовує структуру відповідальності, а також розглядає цю проблему в навчально-виховному, соціально-психологічному і політичному аспектах; С. В. Баранова здійснює аналіз професійної відповідальності за умов спільної управлінської діяльності [2].

Висвітлюючи тематику відповідальності, відмітимо роботи С. Шварца (розкриває зміст вищезазначеної проблеми у межах мотивації допомоги), В.П. Казміренка, Л.Е. Орбан-Лембрик, В.В. Третьяченко та ін. (обґрунтовують явище відповідальності у процесі спільної управлінської діяльності як організаційну властивість тощо); І.Д. Бежа [4] (аналізує відповідальність у контексті виховання особистості), Т.Г. Гаєва [8] (характеризує моральну відповідальність як якість суб'єкта активності), Л.Є. Коршунова [14] (досліджує формування відповідального ставлення особистості до праці у виробничому колективі), П. П. Растігеєва [21] (виокремлює соціально-психологічні основи відповідальності), Б. С. Яковлева (розглядає відповідальність як фактор регуляції поведінки особистості), С. Браун (вивчає явище дхарми в духовно-езотеричному контексті).

Зазначимо, що *відповідальність* і *громадянськість*, як відомо, є певними рисами особистості, які формуються у процесі її соціалізації. Водночас сучасні дослідження громадянськості спричинені осмисленням фундаментальних праць С.Л. Рубінштейна, Г.С. Костюка, Г.О. Балла, М.І. Пірен, Т.С. Яценко, В.В. Рибалки,

Е.О. Помиткіна, Б.Й. Цуканова, В.П. Казміренка, М.М. Слюсаревського, Л.А. Снігур та інших відомих науковців. Крім того, неперевершену основу пізнання цієї проблеми становлять складні психологічні реалії людського вчинку (В.А. Роменець, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, І.М. Маноха, П.А. М'ясоїд), підхід щодо розвитку саморегулювання та самоактивності особистості (М.Й. Боришевський, О.В. Киричук), що заклали теоретико-методологічне підґрунтя психологічного осмислення цього явища.

Громадянськість, – на думку М.Й. Боришевського, – це складна особистісна характеристика (якість), яка інтегрує в собі взаємопов'язані утворення у свідомості та самосвідомості, котрі виникають на основі оволодіння людиною системою громадянських вартостей [5; 6]. У зв'язку з цим “виокремлюють цінності як основний елемент становлення громадянськості” [30, с. 6]. Громадянськість – це й “інтегральна частина культурної ідентичності індивідів, і фактор, який зумовлює формування індивідуальних / колективних систем орієнтації” [20, с. 44], або ж “моральна якість людини, в якій інтегровані її духовні, психічні та психофізіологічні функції” [31, с. 5]. Загальною передумовою формування громадянськості є існування громадянського суспільства і демократичної держави. Людина, яка володіє цією якістю, пов'язує свою поведінку, все своє життя з інтересами, з долею країни, усвідомлює свою відповідальність перед народом і людьми, зберігаючи, проте, свою свободу та суверенність. “Висока громадянська свідомість впливає саме з потреби налагодження гармонійних стосунків між інтересами особистості та держави. Зрілий громадянин усвідомлює свою особисту зацікавленість у прогресі держави, вбачаючи у ньому також поліпшення особистого життя” [18, с. 67].

Розвиток цього феномена залежать від соціально-психологічних очікувань, Я-образу, самооцінки, позиції вихователів, ментального досвіду народу (М.Й. Боришевський, Л.А. Снігур). Провідними механізмами формування громадянськості людини “як синтетичного критерія особистісної зрілості” (Б.Г. Ананьєв, В.О. Сухомлинський) є *персоналізація* та *персоніфікація* (за А.В. Петровським). Перший дає змогу зосереджувати увагу на *громадянській позиції* відомих історичних суб'єктів. Наприклад, для окремих людей високий рівень національного державотворення співвідно-

ситься із козацьким періодом, коли жили такі яскраві особистості, як Кошовий, Полуботок чи Калнишевський та інші гетьмани України. Другий “є процесом одухотворення неживої природи, неживих істот, що впливає на формування *ставлень*, прилучення до світоглядних цінностей” [30, с. 8].

Формування громадянськості, у т. ч. відповідальності, відбувається уже в шкільному та юнацькому віці, у результаті когнітивно-практичної роботи особи у певному довірлі. “Тому активною силою у вирішенні завдань демократизації соціуму, побудови громадянського суспільства має стати сучасна молодь” [9, с. 55]. Загалом громадянська відповідальність виявляється через “систему сформованих відносин громадянина до суспільства і держави, громадянських норм і цінностей” [9, с. 55]. Вона постає у житті у вигляді громадянської позиції людини, яка, за твердженням О.В. Киричука, формовтілюється у різновиди соціально-комунікативної, громадсько-корисної, суспільно-політичної активності. Серед важливих *ознак громадянської відповідальності* людини виділимо такі: активну життєву позицію, усвідомлене ставлення до виконання свого громадянського обов’язку, самостійність й наполегливість, самоаналіз, самоконтроль, самоорганізацію, чесність, готовність відповідати за власні вчинки тощо.

Зрозуміло, що сім’я найбільше закладає підґрунтя для розвитку відповідальності чи безвідповідальності людини як її однієї із найзагальніших властивостей. Саме вона є осередком успадкування традицій, моральних норм, цінностей і ставлень. Якщо в родині переважають дбайливі та доброзичливі відносини, то, звичайно, така атмосфера сприяє прояву *„істинної відповідальності”* [13, с. 93] та становленню емоційно стійкого характеру. Коли в сім’ї існує авторитарність, то в суб’єкта формуються страх покарання, почуття образи, тривоги, провини тощо і виникає *“відповідальна діяльність”* [13, с. 93], тобто така, яка базується на обов’язку і дає змогу уникати покарання.

Ось чому досить часто батьки, учителі та соціум пов’язують відповідальність із обов’язком, зобов’язанням, дисциплінованістю, що не повністю розкриває зміст цієї категорії. Оскільки “обов’язок – поняття із сфери не-свободи, тоді як відповідальність – поняття зі світу свободи” [33, с. 281]. „Відповідальність у прямому значенні цього слова – повністю добровільний акт; бути „відповідальним” –

значить бути вільним...” [33, с. 124]. „Свобода і відповідальність взаємопов’язані, тому що перша реалізується лише через відповідальність, а остання – через свободу” [28, с. 17].

Згідно з концепціями М.В. Савчина [23–28], К. Муздибаєва [15], В.В. Третьяченко, Л.А. Снігур [30], М.Й. Боришевського [5; 6], В.В. Баранової [2] та інших науковців у структурі громадянськості та відповідальності виділяють такі компоненти: когнітивний, емоційно-мотиваційний і конативно-вольовий. До зазначеної будови аналізованого феномена додаємо четверту складову – *морально-духовний компонент*. І це не випадково. Як відомо, на підґрунті обґрунтованих рівнів розвитку моральних суджень Л. Колберга, К. Хелкан виділив та описав стадії розвитку відповідальності. На його думку, критерієм найвищої відповідальності тут є сукупність привласнених норм і принципів суспільної моралі. Якщо особистість досягає цієї вершинної стадії, то у змозі самостійно і добровільно вчиняти, а „совість стає головним регулятором відповідальної поведінки, ... духовною інстанцією відповідальної особистості” [28, с. 12, 21]. Тоді відбувається “гармонізація інтелектуально-раціонального, емоційно-мотиваційного і поведінкового компонентів” [цит. за 28] у внутрішньому та зовнішньому світах людини.

Внаслідок бажаної самореалізації особистості формується моральна свідомість і самосвідомість, розвивається здатність до моральної саморегуляції. Таке вдосконалення свідомості зумовлює те, що вона неподільно пов’язана із відповідними духовними новоутвореннями людини (ідея, ідеали, ставлення, оцінки, переконання та ін.). Останні, завдяки певним процесам, “об’єктивуються у вчинках і поведінці, моральних відносинах, закріплюються у звичаях, дієво впливають через це на суспільні відносини” [16, с. 123].

Відмітимо, що М.В. Савчин, аналізуючи вищезазначені компоненти, до *когнітивного* відносить такі елементи: 1) “усвідомлення особистістю самого предмета відповідальності, що неподільно пов’язане з моральною свідомістю та самосвідомістю; 2) інстанції відповідальності (передбачає сприйняття особистістю ролі і можливостей окремих людей чи групи контролювати, стимулювати та оцінювати її поведінку; наявність досвіду взаємодії з інстанцією тощо); 3) оцінювання себе як суб’єкта відповідальної поведінки...; 4) саморегулятивну функцію (характеристика соціальної пам’яті

та мислення, здатності до творчості в аналізі поведінки, когнітивного стилю розв'язування проблем та ін.)” [28, с. 26].

*Емоційно-мотиваційний* компонент, як слушно вказує далі автор, виявляється у відповідних психічних станах, переживаннях, почуттях, котрі виникають під впливом певного ставлення до прийнятих у мікросередовищі етичних норм, принципів, потреб, інтересів, готовності до дії, та утримує сукупність мотивів особистості, які спонукають до реалізації задуманого. За допомогою процесу мотивації актуалізуються мотиви, виникає мета й готовність до діяння, до вибору його засобів і способів. Отож у мотиваційному циклі беруть участь різноманітні потреби, мотиви, світогляд особистості, емоційно-ціннісні утворення, її домагання.

*Когнітивно-вольова* складова відповідальності у своєму розвитку спричинена функціонуванням і взаємодоповненням когнітивного, емоційно-мотиваційного та морально-духовного компонентів у структурі внутрішнього світу людини, оскільки у її реальному житті ці компоненти неподільно взаємопов'язані та утворюють єдине ціле. Якщо в неї сформовані адекватні чи позитивні складові відповідальності, то й поведінка особистості буде гуманною й відкритою. Коли ж зазначені складові наповнені негативізмом, то вочевидь поведінка, вчинкові дії особи характеризуватимуться невпевненістю, втратою самостійності або надмірною розкутістю.

Поведінковий компонент відповідальності утримує систему дій, учинків, котрі дають змогу особистості “реалізувати предмет відповідальності”; “у зовнішньому плані він виявляється у виконанні обов'язків, вимог, зобов'язань, завдань тощо, а у внутрішньому – під час прийняття рішень, при доборі та оцінці засобів реалізації предмета відповідальності, самоаналізі поведінки і свого “Я”, зайнятті позицій щодо подій, інших осіб, груп та самого себе, нарешті при виробленні програми саморозвитку “Я” та ін.” [28, с. 28, 29].

Але поведінка людини невід'ємно пов'язана також із її вольовою регуляцією. В. Джемс основною сутнісною характеристикою останньої називав способи здолаття перешкод. Він виділив п'ять типів рішучості: 1) “розумна рішучість” як раціональне пояснення ситуації і відшукання способів поведінки, що адекватна конкретному випадку; 2) “випадкова зміна обставин”; 3) “випадкова зміна суб'єкта”, коли він ігнорує сприйняті ним свідчення про пере-

шкоди і продовжує діяти; 4) “ціннісна зміна людини”, котра ґрунтується на зміні структури мотивів; 5) “акт волі”, за допомогою якого виникає процес надання мотиву додаткової вагомості (наприклад, це має місце у ситуації “справа честі”). Крім того, вольову регуляцію Є.П. Льїн пов'язує із переборюванням зовнішніх та внутрішніх труднощів. Воднораз В.К. Калін розглядає її як цикл створення оптимального режиму активності, що забезпечує найефективнішу діяльність. Очевидно, що вольові риси особистості як особливості її вольової регуляції виявляються у конкретних поведінкових діях та вчинкових актах.

Зазначимо, що основними соціально-психологічними механізмами розгортання структурних компонентів громадянської відповідальності особистості є ідентифікація (отожнення), емпатія (здатність відчувати, розуміти, проникати в афективні орієнтації співбесідника), цілепокладання (“сміслоутворювальний зміст практики, що полягає у формуванні цілі як суб'єктивно-ідеального образу бажаного – цілеформуванні, і втіленні в її об'єктивно-реальному результаті діяльності – цілереалізації” [32, с. 755]), рефлексія (самопізнання, самоусвідомлення), персоналізація, персоніфікація (одухотворення дій). Вони дають змогу не тільки уподібнюватися з іншими, співпереживати, зреалізовувати мету, усвідомлювати свою діяльність тощо, а й вдосконалювати себе як громадянина країни та бути готовими до громадянської самореалізації. Отож громадянська відповідальність особистості взаємодоповнюється складними структурними компонентами й механізмами, які взаємопересікаються між собою та надають стійкості її поведінці. “Психологічно вона визначається як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками, та не зводиться до зовнішнього обов'язку” [28, с. 13].

Зазначені теоретико-методологічні засади дослідження відповідальності особистості знайшли емпіричне втілення у створеному нами тесті, який дає змогу визначати як загальний коефіцієнт відповідальності обстежуваного, так і особливості розвитку в нього її окремих компонентів.

### ТЕСТ “НАСКІЛЬКИ ВІДПОВІДАЛЬНА ВИ ОСОБИСТІСТЬ?”

Створений нами у серпні 2007 року на теоретичній основі концепції чотирикомпонентної структури відповідальності особистості (див. *попереду*). Крім того, при його розробці використані принципи та окремі процедури

ще двох, повною мірою оригінальних діагностичних методів: а) здійснення проблемно-ситуативної (розвивальної) діагностики культурно-психологічної грамотності педагогів (тест “Хто підніме папірець?” [34]), б) вивчення відповідальності особистості методом аналізу цілісних життєвих ситуацій шляхом експертної оцінки найбільш відповідальних і найбільш невідповідальних осіб за окремою програмою (М.В. Савчин [23; 28]).

У першому випадку нами взяті до уваги теоретико-методологічні напрацювання у сферах психології задачної організації соціального життя людини; виникнення, розвитку і функціонування внутрішніх проблемних ситуацій у її психодуховному світі; проектування і моделювання можливих виходів особистості із складних життєвих ситуацій як взаємодоповнення позитивних і негативних розв’язків та позитивного і негативного зняття задач, проблем, запитань (мінізадач), а також вивчений досвід обробки і нормування результатів тестування у системі фундаментального соціально-психологічного експерименту з упровадження інноваційної моделі модульно-розвивального навчання. “Очевидно, що науковий опис будь-якої реальної проблемної ситуації, яка має безліч відтінків та особливостей, множинність інтерпретацій та виходів-розв’язків, характеризується схематичністю. Тому надлишок умов, обставин, чинників і параметрів ситуацій соціальної взаємодії ліквідується під час *спрямованого моделювання* шляхом фіксації загальних, особливих та одиничних методів у повній *задачній єдності* і відносній гармонійності. Тому перше, що варто пам’ятати, стосується відмінностей між життєвими проблемними ситуаціями і змодельованими текстовими ситуаціями: другі – це завжди ескіз чи фотографія перших, що покликані ввести обстежуваного у стан *розв’язувача*. Які внутрішні задачі він ставить перед собою і як їх розв’язує залежить і від предметного змісту обставин, і від найближчого оточення, і від психологічної організації його активності й самоактивності” [34, с. 150–151].

У другому випадку нами прийняті до інтелектуального зреалізування засадничі тези *ситуаційного підходу*: зовнішні чинники “справляють вплив на поведінку суб’єкта, переломлюючись через його когнітивну та спонукальну сфери, тобто ситуація має визначатися не лише як перелік об’єктивних стимульних елементів, а й з боку її інтелектуального розуміння, переживання та оцінювання”; принципи діагностич-

них процедур уможливають виявлення того “психологічного змісту, який залишається прихованим при використанні традиційних методик”; програма вивчення цілісних життєвих ситуацій людини дає змогу “працювати не тільки з актуальним змістом свідомості індивіда, а й дозволяє звертатися також до минулого досвіду і досліджувати їх у взаємозв’язку”; “в основу критеріїв оцінок експертів покладені надійні життєві показники (реальні характеристики поведінки обстежуваного у різних сферах життя протягом тривалих періодів)...” та ін. [23, с. 68–69].

Тест містить 20 життєвих ситуацій проблемного характеру, кожна з яких має 5 виходів-розв’язків, що є рівноцінними за діагностичним критерієм і являють собою набір різних психологічних задач. При цьому обстежуваний покликаний особистісно прийняти лише одну задачу як адекватний розв’язок, а решту чотири відхилити як неприйнятні. Відтак тест, крім 20 ситуацій, утримує ще й 100 психологічних задач, котрі обстежуваний повинен опрацювати – сприйняти, усвідомити їх зміст, внутрішньо прийняти чи відхилити й зафіксувати відповідь.

Бланк відповідей до тесту (*табл. 1*) складається із трьох частин: а) *верхньої*, на котрій обстежуваний фіксує основну інформацію про себе і дату обстеження; б) *середньої*, де він навпроти кожної із 20 ситуацій (горизонталь) “хрестиком” фіксує один із п’яти обраних варіантів відповіді (вертикаль); в) *нижньої*, що заповнюється психологом після тестування – на етапі первинної обробки одержаних результатів (*див. далі*).

Час виконня тесту необмежений, хоча досвід його проведення виявив, що обстежуванні справляються з його ситуативними завданнями в діапазоні 25–35 хв.

### СТИМУЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ ТЕСТУ

**Інструкція для обстежуваних.** Вам треба проаналізувати 20 ситуацій, у які Ви потрапляли чи можете потрапити, і вибрати найбільш прийнятний для Вас варіант виходу із п’яти запропонованих та занести його до бланку відповідей. Довго не розмірковуйте, адже перша думка – найоб’єктивніша. Бажаємо насолоди від розумової роботи.

**Ситуація 1.** Чи готові Ви заради громадянського і професійного успіху наполегливо навчатися і займатися самоосвітою упродовж п’яти і більше років?

Таблиця 1

## Бланк відповідей до тесту “Наскільки відповідальна Ви особистість?”

Прізвище, ім'я \_\_\_\_\_  
 Вік (років) \_\_\_\_\_ Освіта \_\_\_\_\_  
 Соціальний статус (професія) \_\_\_\_\_  
 Ваша громадська діяльність \_\_\_\_\_  
 Дата і місце обстеження \_\_\_\_\_

Варіанти відповідей	СИТУАЦІЇ																				Варіанти відповідей
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
а																					а
б																					б
в																					в
г																					г
д																					д
Бали																					Бали
Σ балів: К. К.																					
Σ балів: Ем.-М. К.																					
Σ балів: Пов.-В. К.																					
Σ балів: М.-Д. К.																					
Разом Σ балів або % ВО																					

**а** – ні, я не готовий (а), адже успіх у житті визначають інші фактори;

**б** – успіх має прийти сам собою, тому не буду напружуватися;

**в** – намагатимуся поєднувати навчання, самоосвіту, працю і відпочинок;

**г** – так, буду навчатися і займатися самоосвітою, але упродовж тих років, що будуть визначальними для обраної професії чи громадянського успіху;

**д** – так, заради справжнього успіху я буду наполегливо працювати над розширенням свого світогляду та удосконаленням своєї компетентності навіть протягом 10-ти і більше років, якщо це буде необхідно.

**Ситуація 2.** Ваш близький приятель поїхав на заробітки за кордон. Ви обіцяли підтримувати його насамперед морально – регулярно листуватися:

**а** – як тільки приятель поїде, Ви одразу забудете про свої обіцянки;

**б** – Ви інколи нагадуватимете доброму приятелю про себе, щоразу апелюючи до своєї надзвичайної зайнятості;

**в** – Ви будете писати листи лише тоді, коли у Вас з'являтиметься вільний час;

**г** – Ви будете періодично обмінюватися листами, виправдовуючись перед собою за зайнятість;

**д** – Ви будете виконувати свою обіцянку навіть тоді, коли у Вас буде обмаль часу і поганий настрій.

**Ситуація 3.** Вам дуже імпонує конкретний політик та очолювана ним партія. Чи погоджуєтеся Ви відкрито агітувати за них оточуючих всупереч стереотипам Вашої родини?:

**а** – не буду агітувати взагалі, тому що над усе ціную погляди дорогих мені людей;

**б** – агітуватиму не публічно, приховано, на міжособистому рівні стосунків;

**в** – так, але приховано від рідних свою активну участь у неприйнятній для них агітаційній роботі;

**г** – так, але максимально уникаючи міжособистих зіткнень і суперечок із рідними;

**д** – так, причому за будь-якого тиску з боку рідних.

**Ситуація 4.** Уявіть, що Ви, маючи професію, виграли “Зелену карту”, тому постали перед вибором:

**а** – виїдете з України назавжди й негайно;

**б** – виїдете з України на постійне місце проживання, як тільки зберете найважливіші речі та уладнаєте всі свої справи;

**в** – виїдете з України, але на деякий час (3–5 років), коли заробите достатньо грошей;

**г** – виїдете тільки тоді, коли перепробуєте всі можливі способи поліпшити своє матеріальне становище;

**д** – у будь-якому разі не залишите рідної землі, знайдете способи, щоб ваша гармонія не була порушена на Батьківщині;

**Ситуація 5.** На Ваше переконання більшість політиків – це люди, котрі прагнуть поліпшити життя народу, тому Ви:

**а** – будете не тільки брати участь у виборах різних рівнів, а й проявляти політичну ініціативу (зібрання, протести, зустрічі з відомими політиками тощо) та вести агітаційну діяльність, опрацьовувати політичну пресу і телевізійні політичні огляди, тобто будете у курсі справ “великої політичної кухні”;

**б** – безсумнівно, братимете участь у виборах усіх рівнів, вивчатимете головні політичні події, котрі обговорюватимете з рідними, друзями, колегами;

**в** – підтримуватимете на виборах лише аргументовано обрану Вами політичну силу та її лідера, хоча й без надмірного старання та ініціативи;

**г** – пасивно спостерігатимете за політичними

подіями в країні, не будучи впевненим (ою) у тому, що щось можна змінити на краще;

*д* – не будете завантажувати свій інтелект політичним змістом і не братимете участі в політичному процесі та масових політичних акціях.

**Ситуація 6.** Під час вибору партнера для серйозних стосунків (у тому числі й створення сім'ї) Ви:

*а* – здатні самостійно вибрати партнера своє мрії;

*б* – вибір партнера (партнерші) для подружнього життя здійснюєте самостійно й, водночас, зважаєте на поради батьків і друзів;

*в* – при виборі партнера прагните поєднати свої ідеали з батьківськими настановленнями;

*г* – при виборі партнера переважатиме думка батьків над Вашими оцінками і поглядами;

*д* – я цілком довіряю батькам у виборі своєї другої половини.

**Ситуація 7.** Уявіть ситуацію, що Ваші престарілі батьки просять Вас приїхати до них і допомогти їм приватизувати будинок чи землю саме тепер, але у Вас є інші плани на цей час. Як Ви вчините?:

*а* – однозначно приїду до батьків і приватизую майно;

*б* – приїду до батьків згодом, коли буду мати вільний час і здійсню приватизацію;

*в* – приїду на день-два до батьків і розпочну приватизаційний процес, котрий вони завершуватимуть самі;

*г* – приїду на кілька годин і допоможу зібрати документи на приватизацію, а подальшу роботу вони нехай виконують самі, оскільки я надто зайнятий(а);

*д* – не зможу приїхати і допомогти батькам у цій справі.

**Ситуація 8.** Уявіть собі, що Ви одружилися на партнері Вашої мрії, але він іноземець (ка), та ще й іншої віри. Чи готові Ви задля кохання змінити віросповідання:

*а* – ні, своєї віри не зречуся хоча й готовий(а) поважати віросповідання інших;

*б* – сповідуватиму у душі свою віру, а в загальних рисах буду причетний(а) до віри коханої людини;

*в* – слідуватиму канонам обох релігій залежно від життєвих ситуацій;

*г* – сповідуватиму закони і правила нової релігії, хоча окремі моменти (наприклад, молитви) залишу від своєї первинної віри;

*д* – так, я повністю прийму нову релігію (віру).

**Ситуація 9.** Якщо до Вас нетактовно звертаються чи відкрито принижують у громадських місцях (транспорті, магазині, парку тощо), то Ви:

*а* – відповідатимете тим же, оскільки зло треба відсікати;

*б* – відреагуєте нейтральним зауваженням стосовно конкретної ситуації;

*в* – у жодному разі не реагуватимете на нетактовність і грубощі;

*г* – спробуєте перевести все на жарт, а якщо не вдасться це зробити, то зусиллям волі не підтримаєте неприємний для Вас діалог;

*д* – будете максимально тактовним, незважаючи ні на які грубощі та хамство.

**Ситуація 10.** Чи виконаєте Ви важливе для групи однодумців завдання (наприклад, підготуєте доповідь та виступите на конференції чи зборах трудового колективу), яке Вам явно не до вподоби?:

*а* – не прийду туди і не попереджу про це нікого;

*б* – відмовлюся від цього завдання і знайду для цього поважну причину, щоб не з'явитися на конференцію (збори);

*в* – підготую лише план доповіді та педоручу його колезі;

*г* – підготую доповідь та з неохотою виступлю перед колегами;

*д* – проконсультуюся у колег і задалегідь підготую доповідь та із задоволенням виступлю перед колективом.

**Ситуація 11.** Чи спроможні Ви на прохання найкращого друга кілька днів попрацювати з ним на будівництві його дачі?:

*а* – ні, скажу другові, що не зможу йому допомогти, адже маю багато нагальних справ;

*б* – приїду на кілька годин, а потім під якимось приводом відлучуся;

*в* – не напружуючись, попрацюю один-два дні, щоб не зашкодити нашій дружбі;

*г* – здебільшого так, але ця пропозиція мені не до вподоби, хоча й збережу важливі для мене дружні стосунки;

*д* – так, я це зроблю із задоволенням заради нашої дружби, хоч треба буде добряче фізично попрацювати.

**Ситуація 12.** Уявіть у деталях таку ситуацію: з дитинства батьки чи близькі родичі (бабуся, дідусь та ін.) привчили Вас перед сном читати молитву. Проте, залишивши батьківський дім, Ви:

*а* – перестали її читати, оскільки не вірите, що вона може позитивно вплинути на Ваше самопочуття чи збагатити Ваше життя;

*б* – лише інколи промовляєте цю молитву, згадуючи про батьків, дитинство, рідний дім;

*в* – читаєте напам'ять цю молитву час від часу, переважно тоді, коли перед Вами постають життєві труднощі та проблеми;

*г* – вірите цій молитві і здебільшого промовляєте її перед сном;

*д* – незважаючи ні на які перепони, щовечора промовляєте відому молитву, усвідомлюючи кожне її слово.

**Ситуація 13.** Перш ніж здійснити важливу покупку (комп'ютер, телевізор, автомобіль тощо), Ви обмірковуєте і прораховуєте можливі варіанти поповнення свого бюджету:

*а* – у Вашому досвіді – кожна серйозна покупка – це результат тривалого обдумування; тому з цим у Вас ніколи не було проблем;

*б* – звісно, що всі покупки доводиться планувати, але не завжди ці плани співпадають із реальним станом речей;

*в* – такі покупки Ви здійснюєте тоді, коли є накопичені за довгий час кошти;

z – на жаль, планувати дорогі покупки не доводиться, адже на це потрібні великі кошти, які ще треба заробити;  
 d – серйозних покупок не планую і не думаю про них, адже й так зрозуміло: будуть гроші – купиш.

**Ситуація 14.** Чи зможете Ви виступити серед натовпу випадкових людей, обстоюючи свої громадянські та політичні погляди:

a – безперечно, зможу, незважаючи на високе внутрішнє хвилювання;

b – більш за все зможу, хоча робитиму це із значним внутрішнім примусом;

v – мабуть, зможу, хоч це буду робити без задоволення, із сумнівами і внутрішніми суперечностями;

z – імовірно публічно виступити зможу лише у край драматичній ситуації;

d – за жодних обставин не зможу виступити перед натовпом випадкових людей.

**Ситуація 15.** Ви з друзями вирішили відпочити на природі, узгодили день і місце, зібрали кошти. Але жоден з них не у змозі відірватися від справ, щоб здійснити покупки і підготувати відпочинок. Тоді Ви:

a – візьмете всі клопоти із підготовки на себе, незважаючи на свою неабияку зайнятість, і зробите це на належному рівні;

b – підключите до підготовки відпочинку своїх знайомих, щоб допомогли Вам;

v – запропонуєте перенести відпочинок на кілька годин і за цей час усі разом зробите відповідні покупки;

z – запропонуєте відкласти відпочинок на кілька днів, коли буде можливість у всіх взяти участь у підготовці;

d – апелюючи до своєї зайнятості, також відмовитесь від підготовки до відпочинку.

**Ситуація 16.** Поспішаючи на зустріч Ви помічаєте сліпого чоловіка, який прагне зайти у маршрутку, але ніхто із оточуючих не виявляє до нього ніякого співчуття (наприклад, не підкажуть номера маршрутки тощо), тому Ви:

a – підходите до нього, запитуєте яке маршрутне таксі йому потрібно і допомагаєте зайти в машину, незважаючи на свій час;

b – цілеспрямовано йдете на зупинку, просите людей допомогти йому;

v – проходячи кілька метрів, все ж повертаєтесь і просите, щоб навколишні допомогли сліпій людині, оскільки Вам “дорогий” час;

z – надіється, що все ж таки люди допоможуть йому;

d – не втручаєтесь у цю ситуацію категорично.

**Ситуація 17.** Вас не треба переконувати в тому, що дотримання суспільних норм – від правил дорожнього руху і сплати податків і до участі у справах трудового колективу та участі у виборах – поліпшує щоденне життя людей та зміцнює державу. Тому Ви:

a – дотримуетесь норм, котрі встановили самі у процесі життя, виходячи із власних потреб та інтересів;

b – доволно дотримуетесь лише найзагальніших

норм суспільного життя;

v – дотримуетесь норм суспільного життя вибірково, залежно від того, чи зручно і комфортно Вам;

z – завжди критично аналізуєте життєві ситуації і свої вчинки, але часто не дотримуетесь дрібних суспільних норм (наприклад, іноді порушуєте правила пішохода, вчасно не сплачуєте за комунальні послуги та ін.);

d – постійно контролюєте свою поведінку, аналізуєте різні життєві ситуації, критично, правдиво і безперервно оцінюєте свої дії і вчинки.

**Ситуація 18.** Чи готові Ви навчатися на “добре” та “відмінно”, жертвуючи своїм щоденним відпочинком, заради здійснення Вашої мрії – комп’ютера у подарунок від батьків:

a – ні, за жодних умов я не готовий (а) жертвувати власним відпочинком, навіть за найдорожчі подарунки;

b – не буду жертвувати власним відпочинком, а комп’ютер – це справа майбутнього;

v – намагатимуся поєднувати навчання із відпочинком і, якщо вдасться, виконаю умови батьків;

z – заради такого подарунка я зможу навчатися на “добре” та “відмінно”;

d – зможу навчатися на “відмінно” та “добре” незалежно від того, чи батьки готові на такий подарунок чи ні, адже я їх люблю.

**Ситуація 19.** Ваші однолітки збираються взяти участь у всеукраїнській громадській акції “Молодь проти хабарництва”. Ваші варіанти відповіді:

a – у жодному разі не підете, адже це не Ваша справа;

b – мабуть, не підете;

v – не знаю, усе залежить від обставин;

z – мабуть, піду;

d – піду за будь-яких умов, адже це дуже важливо для мене і для суспільства.

**Ситуація 20.** Чи зможете Ви задля душевного чи соціального благополуччя близьких Вам людей – батьків, брата (сестри) чи коханого(ї), пожертвувати своїми інтересами чи авторитетом:

a – ні, не зможу, ні за яких умов;

b – не знаю, оскільки важливими для мене є як мої інтереси й авторитет, так і близькі люди;

v – зможу, але тільки заради матері й коханого(ї);

z – так, заради благополуччя рідних до певної міри зможу пожертвувати інтересами й авторитетом;

d – так, я зможу.

Дякуємо за відповіді.

## ОБРОБКА І НОРМУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ТЕСТУВАННЯ

Тестування студентської та учнівської молоді проводилося нами у трьох регіонах України – західному (Тернопільський національний економічний університет і Тернопільська



філія Європейського університету), центральному (Академічний лицей при Запорізькому національному університеті) і південному (Кримський гуманітарний університет, м. Ялта). Сукупно вибірка склала 300 осіб обох статей. При цьому в групових обстеженнях брали участь студенти денної і заочної форм навчання, а також старшокласники. Кожен обстежуваний самостійно працював із стимульним матеріалом і бланком відповідей. Загалом *процедурна схема* кількісно-статистичної обробки одержаних результатів охоплювала три кроки діянь.

**Перший крок.** Здійснювалося кількісне підрахування суми первинних оцінок у балах кожного учасника тестування за ключем і заповнення нижньої частини бланку відповідей, розмежовуючи кількість балів за кожним показником відповідальності та їх загальну суму як інтегральний показник відповідальності особистості.

Наявність ключа (див. *додаток*), що створений як періодичне чергування спочатку діагностованих компонентів відповідальності, а потім – кватерних груп прямих і непрямих оцінювань відповідей. Така подвійна інваріантність змін у побудові ключа до тесту природно виключає як ефект навчання, так і можливість розшифрування обстежуваним самого ключа. Достатній інтервальний ряд оцінок (0, 1, 2, 3, 5) та чітка пропорційність між моделями проблемних ситуацій, що характеризують концептуально задані компоненти відповідальності, дають змогу одержувати первинні оцінки за кожним компонентом у діапазоні від

0 до 25 балів, а в сукупності – від 0 до 100. Все це створює низку зручностей при обробці первинних результатів тестування.

Для прикладу наведемо повністю заповнений обстежуваним і психологом бланк відповідей (*табл. 2*). Алгоритм дій психолога тут такий:

1) спочатку він товстою лінією диференціює всі ситуації на п'ять груп, для того щоб полегшити підрахування „сирих” оцінок;

2) далі за ключем записує у рядок бали до всіх ситуацій;

3) потім випишує бали й підсумовує їх кількість за окремими компонентами відповідальності у такий спосіб:

К. К. – когнітивний компонент: ситуації за № 1, 5, 9, 13, 17;

Ем.-М. К. – емоційно-мотиваційний компонент: ситуації за № 2, 6, 10, 14, 18;

Пов.-В. К. – поведінково-вольовий компонент: за № 3, 7, 11, 15, 19;

М.-Д. К. – морально-духовний компонент: за № 4, 8, 12, 16, 20;

4) насамкінець підраховує загальну суму балів або % відповідальності особистості за стовідсотковою шкалою.

**Другий крок.** Нормування результатів тестування, стандартизації тестових оцінок та створення класифікації показників відповідальності особистості (загальний і за кожним її компонентом), що дає змогу зіставляти отримані результати у різних обстежуваних.

*Алгоритм дій* тут був наступний:

1) спочатку дані 300 обстежених заносилися

Таблиця 2

Бланк відповідей до тесту “Наскільки відповідальна Ви особистість?”

Прізвище, ім'я Мазур Ірина

Вік (років) 19 Освіта незакінчена вища освіта (III курс ТНЕУ)

Соціальний статус (професія) студент (облік у сфері послуг)

Ваша громадська діяльність \_\_\_\_\_

Дата і місце обстеження 24.09.2007 р., м. Тернопіль, ф-т обліку й аудиту

Варіанти відповідей	СИТУАЦІЇ																				Варіанти відповідей
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
а			X				X	X	X							X	X				а
б					X	X				X					X						б
в	X			X														X		X	в
г		X												X					X		г
д										X	X	X									д
Бали	2	3	0	2	3	3	5	5	0	1	5	5	0	1	3	5	0	2	3	2	Бали
Σ балів: К. К.		2+3+0+0+0=																		5	
Σ балів: Ем.-М. К.		3+3+1+1+2=																		10	
Σ балів: Пов.-В. К.		0+5+5+3+3=																		16	
Σ балів: М.-Д. К.		2+5+5+5+2=																		19	
Разом Σ балів або % ВО																				50	

Класифікація показників відповідальності особистості  
(вибірка 300 осіб, вересень-жовтень 2007 року)

Види відповідальності особистості	Рівні відповідальності особистості	Показник відповідальності (в балах)	% виявлення за стенойною шкалою
I. Надвідповідальність	1. Вкрай високий	88 ÷ 77	4
	2. Дуже високий	76 ÷ 69	7
	3. Високий	68 ÷ 63	12
II. Відповідальність	4. Вище середнього	62 ÷ 57	17
	5. Середній	56 ÷ 50	20
	6. Нижче середнього	49 ÷ 43	17
III. Невідповідальність	7. Низький	42 ÷ 37	12
	8. Дуже низький	36 ÷ 31	7
	9. Вкрай низький (безвідповідальність)	30 ÷ 22	4

до таблиці за колонками “первинна оцінка в балах”, “частота первинної оцінки”, “сукупна частота первинної оцінки”, “процентилі” як ранжування первинних оцінок за стовідсотковою шкалою;

2) далі за стенойною шкалою визначалися рівні відповідальності особистості – від вкрай високого (абсолютна відповідальність) до вкрай низького (безвідповідальність);

3) потім кількісно визначені рівні заносилися до підсумкової кваліфікаційної таблиці, що фіксує не лише відповідні рівні та показники, а й види особистісної відповідальності (**табл. 3**).

4) насамкінець аналогічні процедурні дії реалізовувалися стосовно оцінок кожного із чотирьох компонентів відповідальності; у підсумку одержана класифікація показників за компонентами відповідальності особистості (**табл. 4**), що дає змогу чітко визначати ступінь розвитку окремих складових цієї інтегральної особистісної риси людини.

**Третій крок.** Зважаючи на одержані кваліфікаційні показники, результати тестування кожного обстежуваного подавалися наочно у двох формах – графіка або дискограми. Причому усереднені дані в обох випадках фіксувалися штриховою лінією. Для прикладу наводимо психологічні профілі Олени С. (**рис. 1**), 18 років, студентки I курсу факультету педагогіки і психології Кримського гуманітарного університету (м. Ялта).

Отож об’єктом дослідження, що проведене нами у серпні-вересні 2007 року, стала молодь віком від 18 до 33 років, яка навчається у західному регіоні України (м. Тернопіль, молодь віком від 18 до 33 років), центральному (м. Запоріжжя, учні 10–11 класів) та південному (м. Ялта, студенти 19–22 років). Вибір саме цієї категорії обстежуваних був зумовлений важливим етапом у житті молодого покоління, коли “людина не тільки оволодіває різними соціальними ролями, а й формує свої соціальні очікування, створює систему цінніс-

Таблиця 4

Класифікація показників за компонентами відповідальності особистості  
(вибірка 300 осіб, вересень-жовтень 2007 р.)

Рівні відповідальності особистості	Компоненти відповідальності особистості (показники в балах)			
	К-когнітивний	Ем.-М.-емоційно-мотиваційний	Пов.-В.-поведінково-вольовий	М.-Д.-морально-духовний
1. Вкрай високий	23 ÷ 18	25 ÷ 22	25 ÷ 22	25 ÷ 23
2. Дуже високий	17 ÷ 10	21 ÷ 20	21 ÷ 20	22 ÷ 21
3. Високий	15 ÷ 14	19 ÷ 18	19 ÷ 18	20 ÷ 19
4. Вище середнього	13 ÷ 12	17 ÷ 16	17 ÷ 16	18 ÷ 17
5. Середній	11 ÷ 10	15 ÷ 13	15 ÷ 14	16 ÷ 15
6. Нижче середнього	9 ÷ 8	12 ÷ 11	13 ÷ 12	14 ÷ 13
7. Низький	7 ÷ 6	10 ÷ 9	11 ÷ 10	12 ÷ 11
8. Дуже низький	5 ÷ 4	8 ÷ 7	9 ÷ 7	10 ÷ 9
9. Вкрай низький	3 ÷ 1	6 ÷ 4	6 ÷ 2	8 ÷ 4

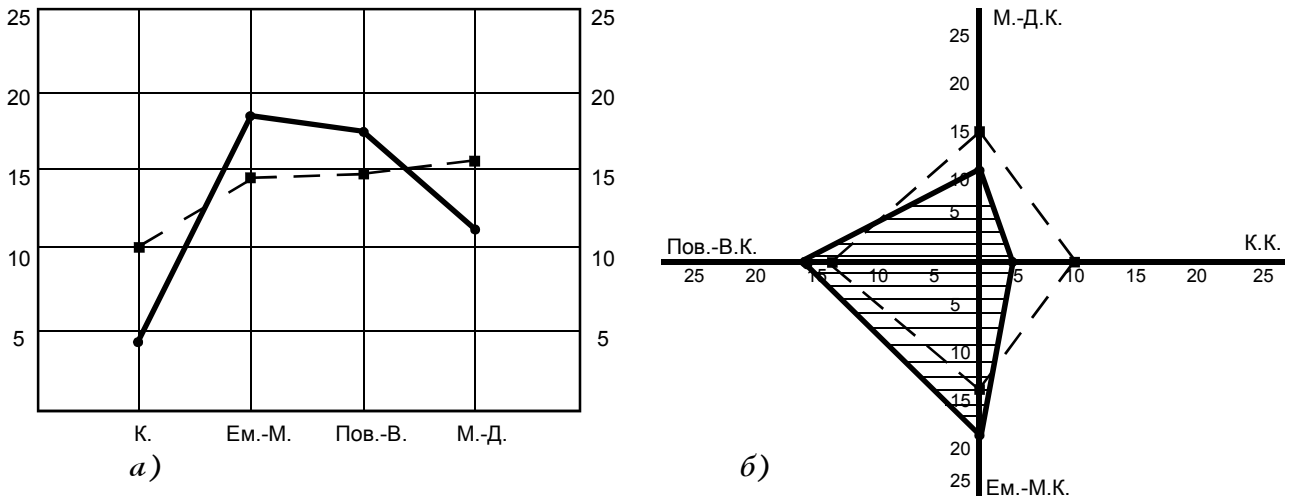


Рис. 1.

Психологічні профілі відповідальності студентки Олени С. (18 років, 19.09.2007 р.)

них орієнтації, інтересів, ідеалів, стає активним повноправним членом суспільства, а також спричинений віковими особливостями” [цит. за 11, с. 9]. Зокрема, для цього віку характерні юнацький романтизм і максималізм, неприйняття “дорослого” скептицизму, загострені пошуки сенсу життя, абстрактні уявлення про “повинно”, все це робить молодь благодатним середовищем для пропагандистського впливу. У період юності та молодості проявляється здатність людини “активно й свідомо брати участь у житті суспільства, прилучатися до соціальних норм громадянського життя, усвідомлювати своє місце серед інших” [30, с. 8]. У цей час виникає не лише бажання відповідально діяти, а й по-громадянськи самореалізовуватися.

Усереднені дані обстеження відповідальності молоді у трьох регіонах України (табл. 5) виявляють певні особливості як у рівнях загальної відповідальності студентів і старшокласників, так і в розвитку її окремих компонентів. Скажімо, дещо вищі показники відповідальності властиві юнакам і дівчатам західного регіону порівняно із центральним (+5,39% усереднених оцінок) й особливо із південним (+9,72%). Вочевидь близькість до Європи та її соціально-культурних, у т. ч. й освітніх, стандартів має позитивний вплив на формування загалу соціально зрілих особистостей. Тоді як графік усереднених результатів запорізьких ліцеїстів за першими трьома компонентами (когнітивний, емоційно-мотиваційний і поведінково-вольовий) майже повністю співпадає з ламаною статистичних норм, то за цими параметрами студенти південного регіону відстають від них (-1,1, -1,95, -1,61 балів відповідно), а західного – випереджають (+0,98, +0,99 і +1,18). Стосовно духовного потенціалу молоді з різних куточків України,

то тут картина має дещо інший вигляд: найнижчий усереднений показник духовної складової відповідальності мають юнаки і дівчата центрального регіону (14,01 балів), неістотно вищий – південного (14,37 балів) й помітно вищий – західного (16,25 балів).

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 196 с.
2. Баранова С.В. Соціально-психологічна характеристика відповідальності особистості // Третьяченко В.В., Баранова С.В., Бохонкова Ю.О., Верейна Л.В. та ін. Психологічна культура особистості в умовах глобалізації світу: Монографія / За заг. ред. Третьяченко В.В. – Луганськ: Світлиця, 2006. – С. 49–96.
3. Бердяев Н.А. О назначении человека. – М.: Республика, 1993. – 383 с.
4. Бех І.Д. Відповідальність особистості як мета виховання // Початкова школа. – 1994. – № 9–10. – С. 4–8.
5. Боришевський М.Й. Розвиток саморегуляції поведінки школярів: Дис... докт. психол. наук: 19.00.07. – К., 1992. – 77 с.
6. Боришевський М.И. Теоретические основы самосознания // Психологические особенности самосознания подростка. – К.: НИИ психологии УССР, 1980. – С. 5–34.
7. Браун С. Совершенство души / Пер. с англ. – К.: София, 2004. – 352 с.
8. Гаевая Т.Г. Моральная ответственность как качество личности: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.05. – М., 1984. – 18 с.
9. Голіна І.В., Кияшко Л.О. // Місце громадянської активності у процесі формування особистості як суб’єкта політичного життя // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – № 771. – Серія: Психологія. – Вип. 38. – 2007. – С. 54–58.
10. Завадская Ж.Е., Шевченко Л.В. Воспитание ответственности у старшеклассников. – Минск, 1981. – 152 с.
11. Завгородня Т. Свобода вибору і відповідальність як ціннісні орієнтири майбутнього педагога // Молодь і ринок. – 2007. – № 8. – С. 8–12.
12. Климова К.А. О формировании ответственности у детей 6–7 лет // Формирование коллективных взаимоотношений у детей старшего дошкольного возраста. – М.: Наука, 1968. – С. 328–353.
13. Кочаран І.О. Вплив сімейного виховання на формування особистісного симптомокомплексу відповідальності // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – Вип. 17 (20). – С. 90–98.
14. Коршунова Л.Е. Формирование ответственного отношения личности к труду в производственном коллективе // Роль трудовых коллективов в коммунистическом воспитании трудящихся. – Л., 1975. – Ч. 2. – С. 154–165.

Таблиця 5

Зведені результати обстеження студентів і старшокласників у різних регіонах України за тестом "Наскільки Ви відповідальна особистість?" (вересень-жовтень 2007 року, вибірка 300 осіб)

Регіони України, освітні заклади	Компоненти відповідальності: усереднені бали (має 25)				Усереднений коефіцієнт відповідальності особистості у % (має 100)
	Когнітивний	Емоційно-мотиваційний	Поведінково-вольовий	Морально-духовний	
<b>Центральний:</b> Академічний ліцей при Запорізькому національному університеті (вибірка 100 осіб)	10,90	14,70	14,56	14,01	<b>54,17</b>
<b>Південний:</b> Кримський гуманітарний університет (вибірка 100 осіб)	9,80	12,75	12,92	14,37	<b>49,84</b>
<b>Західний:</b> Тернопільська філія Європейського університету і Тернопільський національний економічний університет (вибірка 100 осіб)	11,88	15,69	15,74	16,25	<b>59,56</b>

### Додаток

#### Ключ до тесту "Наскільки відповідальна Ви особистість?"

Відповіді за номерами ситуацій 1–4, 9–12 і 17–20 оцінюються як непрямі за такою шкалою: а=0 балів, б=1, в=2, г=3, д=5 балів, а відповіді за номерами ситуацій 5–8, 13–16 оцінюються як прямі: а=5 балів, б=3, в=2, г=1, д=0 балів.

Ключ до тесту подаємо також у вигляді таблиці.

Варіанти відповідей	СИТУАЦІЇ																				Варіанти відповідей
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
<b>а</b>	0	0	0	0	5	5	5	5	0	0	0	0	5	5	5	5	0	0	0	0	<b>а</b>
<b>б</b>	1	1	1	1	3	3	3	3	1	1	1	1	3	3	3	3	1	1	1	1	<b>б</b>
<b>в</b>	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	<b>в</b>
<b>г</b>	3	3	3	3	1	1	1	1	3	3	3	3	1	1	1	1	3	3	3	3	<b>г</b>
<b>д</b>	5	5	5	5	0	0	0	0	5	5	5	5	0	0	0	0	5	5	5	5	<b>д</b>

15. Муздыбаев К. Психология ответственности. – Л.: Наука, 1983. – 240 с.

16. Огренич Н.М. Педагогічні умови формування соціальної відповідальності учнів шкіл-інтернатів для дітей-сиріт. – Миколаїв: ОІППО, 2005. – 144 с.

17. Орбан-Лембрик Л. Е. Психология управління. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 695 с.

18. Пантюк Т. Громадянська освіта та виховання як необхідні складові загальної культури особистості // Молодь і ринок. – 2007. – № 8. – С. 65–68.

19. Пижа Ж. Избранные психологические труды. Психология интеллекта. Генезис числа у ребенка. Логика и психология. – М.: Наука, 1969. – 640 с.

20. Рагозін М.П. Демократія від А до Я: словник-довідник. – Донецьк: Донбас, 2002. – 203 с.

21. Растигеев П.П. Социально-психологические основы ответственности: Автореф. дисс. ... канд. филос. наук. – Л., 1971. – 13 с.

22. Рубинштейн С. Л. Человек и мир // Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1973. – С. 255–385.

23. Савчин М.В. Вивчення відповідальності особистості методом аналізу цілих життєвих ситуацій // 36. наук. праць: філософія, психологія, соціологія. – Івано-Франківськ: Плай Прикарпатського ун-ту. – 1998. – Вип. 3. – С. 67–75.

24. Савчин М.В. Відповідальність та ініціатива у політиці // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Матеріали Всеукр. наук. конф. – К., 1995. – С. 238–241.

25. Савчин М.В. Відповідальність як соціально-психологічна якість людини: принципова схема функціонування //

Гуманізм. Людина. Свобода: Тези доповідей людинознавчих філософських читань. – Дрогобич, 1991. – С. 196–198.

26. Савчин М.В. В.О. Сухомлинський про психологію відповідальності дитини // В.О. Сухомлинський і сучасність: Наук.-метод. зб. – К., 1994. – Вип. 1. – С. 96–100.

27. Савчин М.В. Конфлікти відповідальності в управлінській діяльності // Нові підходи до організації і проведення лікування, реабілітації та рекреації в умовах курорту: Матеріали науково-практ. конф. – Трускавець, 1995. – С. 224–225.

28. Савчин М.В. Психология відповідальної поведінки. – К: Україна-Віта, 1996. – 130 с.

29. Сидорова Т.Н. Особенности социальной ответственности у старшеклассников // Вопросы психологии. – 1987. – № 5. – С. 56–62.

30. Снігур Л.А. Психология становлення громадянськості особистості: Автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.07. – К., 2005. – 32 с.

31. Тагаурова Г.П. Психологічні особливості формування відповідального ставлення до вивчення іноземної мови у студентів вищих навчальних закладів: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – К., 2007. – 21 с.

32. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – К.: Українська радянська енциклопедія, 1986. – 798 с.

33. Фромм Э. Психологія і етика. – М.: Республика, 1990. – 430 с.

34. Фурман А.В. Розвивальна діагностика психологічної грамотності педагога. Тест „Хто підніме папірець?“ // Психологія і суспільство. – 2002. – № 1. – С. 119–153.

Надійшла до редакції 9.10.2007.